

RESTITUIRI

APRIORISMUL PRAGMATIC

CONTRIBUȚIUNI LA PSICO-BIOLOGIA GÂNDIRII

de

EUGENIU SPERANTIA

1922

Tipografia și Librăria Românească Societate pe acțiuni
Oradea-Mare

CAPITOLUL VII

Energia psicogenică și progresul rațiunii

§ 127. Dacă presupunem de pildă că și artropodele au facultatea, într'o oarecare măsură, de a se călăuzi de inteligență, atunci, de pildă, și pentru păianjen există o „lume”, ca și pentru individul omenesc, căci „lumea” e totalul experienței.

Pentru păianjen, lumea s'ar mărgini cam la: 1) insectele sburătoare, 2) pânza cu punctele de sprijin, cu ungherele favorabile și cu lucrările construcției, 3) ouăle, cu tot cea ce privește înmulțirea speciei – (desigur, aceste trei categorii de obiecte numai în măsura în care instinctul are a se folosi de oarecari îndrumări mintale).

Atât e experiența sa, atât are interes pentru viața sa, de aceea atât și nimic mai mult, constituie „lumea” sa.

Pentru om, lumea e nu numai mai întinsă în spațiu și nu numai mai bogată în amănunte, ci și de altă calitate: pentrucă în conștiința omenească nu se cuprind numai datele simțurilor, datele experienței sensoriale, ci la această lume empirică se adaogă și lumea creată de reflexiune: datele experienței conceptuale (formă mai mult ori mai puțin manifestă a introspecțiunii).

Aceasta e atât de bogată și de o importanță pragmatică atât de hotărătoare încât „lumea simțurilor” pură e pe lângă ea o modestă schiță, un eșafodaj sărac și fără mult sens.

Ochii lui Copernic văd pe cerul înnoptat aceiași puzderie de stele pe care ar vedea-o și un liliac – dacă i-ar putea îndrepta și el atenția acolo unde viața sa [84] n'are un câștig imediat. Dar cât se adaogă pe lângă imaginea acestor scânteii în mintea Omului? Ceeace se adaogă cu reflexiunea, mărește și îmbogățește realitatea atât de mult, încât Copernic, în loc să vadă numai ceeace ochii procură, brodează pe pânza simțurilor un întreg sistem de sisteme solare; alături, Newton contemplă forțele imense ce călăuzesc mișcarea astrelor, și ambii pot apleca pleoapele peste globii ochilor, pot renunța pentru un timp la ceeace simțurile le procură, căci realitatea

astronomică continuă să trăiască și să evolueze în lăuntrul minții lor, – cunoștințele asupra acestei realități modificându-se, amplificându-se. Pecând, dacă liliacul întoarce ochii aiurea, scânteile acelea fără însemnătate dispar deplin din mintea lui, ca un vis fără realitate, – căci el nu poate gândi decât ce simte și numai *în clipa în care simte*. Mintea animalului nu se poate smulge de sub domnia prezentului pentru că *numai impresiile sale prezente pot să-i atragă reacțiuni, adaptări*.

Un animal superior, chiar amânându-și reacțiunea pentru a elabora intelectualmente un raport, îl elaborează tot sub stăpânirea prezentului, a actualului – în vederea actului pe care, inevitabil, îl cere o excitație.

§ 128. În mintea animală fiecăruia concept și fiecăruia rezultat al modestei sale reflexiuni (dacă o are) rămâne izolat într'un cerc, redus, de „gânduri”.

Relațiunile între elementele sale cognitive nu întrec niciodată necesitatea momentului, ci atârnă întotdeauna de impresiile sensoriale; stările spirituale în mintea animală nu se produc decât prin asociația cu stări sensoriale, cu alte cuvinte: conceptele memoriale – aduse în conștiință de către senzații actuale – nu mai au puterea de „a chema”, – de a produce – și alte concepte din memorie. Fiecare stări sufletești servind de stimul, de excitator, întru producerea altora, pot fi privite ca posedând [85] o *forță psicogenică* adică forța de a da loc la alte stări psihice următoare și atunci putem spune iarăși, cu alte vorbe: *în constituția mintală a anumitor indivizi animalii conceptele evocate nu mai au forță psicogenică de a mai putea evoca și alte concepte*. Pentru evocarea unor concepte neactuale e necesară forța psicogenică a conceptelor actuale (chemate prin percepțiune, prin senzație). În psihicul animalului, numai conceptele actualizate de percepțiune posedă suficientă forță psicogenică, – iar cele evocate de acestea n'o mai posedă. Dar stările de conștiință cărora le lipsește forța psicogenică sunt probabil tocmai acelea cărora le lipsește forța de manifestare motrice; – în virtutea principiului parcimoniei e firesc ca individul să se dispenseze de a mai produce acte mentale ce nu pot deveni mișcare. De aci urmează caracteristica mentalității „animalului” (în afară de specia umană) care e întotdeauna încătușat de tirania simțurilor și care nu gândește nimic în afară de datele actuale ale simțurilor și, maximum, conceptele imediat „asociate” cu acestea.

§ 129. Din superioritatea *forței psicogenice* pe care o posedă conceptele neactuale, conceptele memoriale, decurge pentru individul omenesc complexitatea în lăntuirilor mentale.

Impresiunea fiziologică nemaifiind unica sursă de evocări, de gânduri, – ci evocările posedând și ele: forța psicogenică de a evoca pe altele, individul ajunge:

1. Să amâne îndelungat reacțiunea motrice, umplând intervalul cu serii de acte mentale;

2. Să se abstragă din sfera impresiunilor actuale.

§ 130. Și, istoricește, după cum putem constata prin studiul mentalităților diverselor rase, ocupând diferite trepte de dezvoltare a vieții sufletești, cum și prin comparația cu diversele animale, din cele mai bine înzestrate [86] – cea dintâi probă despre depășirea fazei animale și intrarea în faza superioară, omenească,

e manifestarea fenomenului *prevederii*. Prevederea e pregătirea mintală a unei reacțiuni care nu e solicitată de o excitare actuală.

În cursul acțiunii mintale pe care o numim „prevedere”, spiritul se abstrage de sub influența realului, lucrând în vederea unei excitații virtuale. Acea excitare virtuală e, de fapt, un simplu fenomen de memorie, o simplă aducere aminte. Totuși prezența ei în conștiință pune spiritul în acțiune, pentru căutarea planului virtual al unei reacțiuni, – și această preocupare se produce în detrimentul excitațiilor cu totul reale cari prin impresiuni sensoriale solicită zadarnic atenția individului. Individul e atunci „abstras” sau „distras” în lumea sa interioară.

Pentru individul care a realizat acest progres mintal al prevederii conștiente, problemele sau excitațiile exterioare, actuale, au din ce în ce mai puțină valoare, prezintă ades mai puțin interes decât anumite probleme subiective, excitații sau „întrebări” memoriale.

Ceeace în mod superficial pare a fi destinat „viitorului” e de fapt o aprofundare în viața interioară. Prezentul e seria sensorială – viitorul, ca și trecutul, sunt serii conceptuale, memoriale.

§ 131. Odată cu dobândirea forței psicogenice de către elementele mintale evocate indirect, întreagă viața individului capătă o orientare radical nouă. După cum activitatea motrice în genere progresează dela cea directă la cea indirectă, instrumentală, astfel în activitatea practică pe care o depune individul pentru agonisirea „utilității” (adică în activitatea „practică economică”), distingem în prima fază: agonisirea pentru utilizare imediată, iar într’adoua: agonisirea pentru utilizare *eventuală*.

Viața intelectuală, după cum s’a arătat mai sus, se îmbogățește cu acel mod de activitate mintală în care [87] individul trebuie să se îndepărteze momentan dela efectul imediat al excitației și, abstras în introspecțiunea sa, să umble după un raport nou pe care în urmă să-l aducă și să-l aplice la cazul prezent, exterior.

§ 132. În evoluția activității economice, faza doua: agonisirea pentru utilizare eventuală, adică agonisirea fără necesitate actuală, constituie tot odată faza primară a raporturilor economice-*sociale*: *schimbul*. Agonisirea prevăzătoare pentru satisfacerea unor necesități inactuale e agonisirea în vederea unor necesități *gândite*, dar nu simțite. Dar necesități gândite de un individ sunt și cele pe cari el le știe că sunt simțite de „altul”, de „Socius”. Ceeace pentru altul e actual, prezent, real, nu-mi apare „mie” decât în reprezentare pur memorială. De altă parte: a efectua vestminte pentru a satisface nevoia de hrană e tot a proceda indirect, tot așa cum în raționamentul finalist individul efectuează un raport mintal, memorial, pentru a găsi o soluție reală răspunzând unei necesități eventuale (memoriale).

§ 133. E de observat – și o facem numai în treacăt – că evoluția activității umane se înfățișează ca o vecinică trecere dela direct la indirect, faza superioară presupunând tocmai *o amânare momentană a scopului tocmai în vederea unei mai*

sigure atingeri (v. mai sus § 16). Astfel, dacă agonisirea utilităților prin schimb e o activitate indirectă, – (superioară agonisirei prin producea a directă), schimbul în natură poate fi și el privit ca o fază primitivă, ca un punct de plecare în raporturile economice-sociale, – urmat de faza superioară a schimbului indirect: prin monedă. Moneda aici e valoarea virtuală și e întrebuințată pentru ajungerea scopului, tot așa cum o „premisă universală” se interpune în mijlocul procesului de elaborare a unui răspuns motrice la o excitare actuală. [88]

Probele întru stabilirea acestei înfățișeri a progresului abundă. În activitatea industrială, dela faza instrumentală, constatăm trecerea la o fază superioară, conținând un termen mediu. Deși în esență faza instrumentală e indirectă față cu producerea directă a lucrului, căci presupune intervenția instrumentului, ea poate fi totuși împărțită în: „instrumentală directă” și „instrumentală indirectă”. Producțiune instrumentală indirectă e aceea în care individul nu mai influențează direct, asupra instrumentului pentru a-l face să lucreze, ci influențează indirect, cu ajutorul unei forțe străine pentruca aceasta să pună instrumentul în mișcare. Forța străină capturată de individ arată și ea, prin natura ei, cât de complicată a trebuit să fie seria de reflexiuni pregătitoare în mintea omului care se servește de ea. Întrebuințarea forței animalelor și sclavagiul sunt tot aspecte de instrumentalism indirect, ca și mașinismul (utilizarea forțelor motrice naturale). Dar e evident că un animal se capturează direct, pe când forța motrice naturală se capturează cu ajutorul unui instrument intermediar. În acest caz, individul omenesc are nevoie de o îndoită activitate rațională, de o îndoită putere de prevedere, de „abstragere” de sub tirania impresiilor sensibile actuale; deci gândirile sale au nevoie de o mai mare *forță psicogenică*.

În stadii de evoluție următoare, însăși forța de capturat trebuie să fie mai întâi produsă – ca electricitatea, aburul etc. Deci va trebui o activitate de trei, de patru, de cinci ori indirectă – și așa mai departe.

§ 134. De altfel activitatea științifică, cercetările și meditațiile omului de știință, ca supremă activitate mintală, e activitatea cea mai indirectă:

a) ea, mai mult ca oricare, pregătește activitatea motrice în diversele manifestări ale acesteia.

b) în ea, eventualitatea utilității înlocuiește realitatea actuală în cea mai întinsă măsură, abstrăgând astfel mintea cu totul din sfera impresiunilor actuale.

c) ea, deci, amână mai îndelungat ca oricare alta, activitatea motrice umplând intervalul cu serii de acte mintale. Și acestea toate tocmai pentru mai buna pregătire a eventualelor acte motrice (v. § 16 și începutul § 133).

Iubirea de știință pentru știință e de aceeași natură cu iubirea ce avarul poartă banului pentru ban. Însă activitatea pentru agonisirea banului nu presupune atâta serie mintală, atâta viață interioară cât munca pentru cucerirea adevărilor științifice.

[89]

CAPITOLUL VIII

Rolul silogismului în viața sufletească

§ 135. În afară de „rădăcină a principiului rațiunii suficiente”, deci în afară de fundament al diverselor ordine și moduri de raționamente, principiul identității și al necontradicției are o altă largă întrebuințare, aceea de fundament al sistematizării generale.

§ 136. Înainte de toate, e de remarcat că, indiferent sub ce aspect se manifestă acest principiu, el nu e o simplă regulă de procedare, ci e o necesitate mintală: aceea de a respinge orice conținut care s'ar prezenta minții solicitând o dedublare a atitudinii atenției. Pe această necesitate mintală se întemeiază o importantă tendință și muncă sufletească.

E tendința spre o perfectă armonizare a tuturor cunoștințelor; e tendința spre o armonizare a tuturor interpretărilor experienței, între ele; e alergarea spre sistematizare, – funcțiune „per excelentiam” logică.

Din conștiința posesiunii mintale a două date contradictorii decurge o suferință mintală „a contradicției”. E suferința intelectuală creatoare de cunoștințe. E întrebarea care drept răspuns nu poate avea decât un element al științei.

§ 137. Întrebarea rezultând din simplă curiozitate e de origină instinctivă; *dorința de a ști* ține de viața animală, fiziologică, mai de aproape decât întrebarea ce rezultă din necesitatea de sistematizare logică. Necesitatea de sistematizare logică e însă o manifestare a principiului necontradicției care are ca omolog în activitatea [91] fizică, în viața fiziologică: principiul convergenței și al corelației funcțiilor, – (dar nu e cauzat direct de el, numai *descinde* în mod evolutiv).

Imboldul pur spiritual, lipsit de orice fundament alogic, lipsit de orice imixiune heterogenă, de orice intrusiuni „patologice” cum ar zice Kant – e numai cel pornit din oroarea de contradicție.

§ 138. Cu toată aparența de paradox, trebuie să recunoaștem cu Ernst Mach dimpreună că, fără de erori și prejudecăți, descoperirea adevărilor ar lăncezi îndelungat.

Într'adevăr, prejudecățile, prin inconformitatea lor cu experiența ori cu datele reflexiunii personale, suscită în anumite minți acea suferință care, sub formă de problemă, cere o adaptare mintală, un răspuns alinător, în orice caz, măcar o provizorie îndepărtare a contradicției.

Multe probleme, cari prin ele însele nu prezintă un interes imediat, ar fi rămas fără soluție dacă din anumite prejudecăți, din anumite premise false, n'ar fi decurs relativ la ele anumite concluzii incompatibile cu experiența ori cu datele reflexiunii. Multe probleme nici nu s'ar fi pus de nu le-ar fi descoperit prejudecățile și erorile altor chestiuni contigue.

§ 139 Cugetătorul, omul de știință, e cuprins de frigurile cercetării nu din pricina curiozității pure, ci eminentemente din pricina contradicției pe care mintea sa o

descoperire într'un concept – și acea contradicție disociind de fapt conceptul, cere refacerea lui. – Avem următoarele cazuri cardinale:

a) Un fenomen, a cărui cauză nu se cunoaște, devine obiect de cercetare pentru că acel obiect apare ca producându-se fără rațiune suficientă și o astfel de aparență e contradictorie celei mai generale legi a oricărei experiențe posibile. [92]

b) Un fenomen, atribuit unei cauze oarecare, rămâne iarăși ca „fără rațiune suficientă” când cauza ce i se atribuia pân'acum se constată că e falsă, inexistentă sau în afară de orice relații cu fenomenul.

c) Un fenomen căruia i s'au atribuit anumite urmări pe baza unei analogii cu alt fenomen: poate rămâne fără urmări – (ceea ce e contradictoriu cu conceptul de fenomen), când i se contestă analogia, – ori suscită contradicție cu analogia admisă, când se descoperă absența efectelor ce i se atribuiseră.

d) Deasemenea, o „substanță”, căreia i s'au atribuit anumite proprietăți, pe baza unei analogii cu altă substanță, rămâne „fără proprietăți” – ceea ce e contradictoriu cu conceptul de substanță – când i se contestă analogia; sau suscită contradicție cu analogia admisă când se descoperă absența proprietăților ce i se atribuiseră.

§ 140. Aci stă, de fapt, marele rol al rațiunii.

Silogismul, procesus de aplicare a principiului identității și necontradicției, e tocmai mijlocul prin care se descoperă contradicțiile dintre diverse judecăți, acceptate succesiv ca puncte de plecare, ca premise.

Prin acest principiu al necontradicției, premisa se *transformă* (v. §§ 46, 85), devine „concluzie” – și oricât de diferită e concluzia, ea e de fapt o altă față a premisei – iar dacă premisa aceasta a fost la rândul său dedusă din altele – atunci toate concluziile, derivate unele din altele, sunt fiecare o față diversă a tuturor adevărilor pe care se sprijină.

Premisa fiind un „punct de vedere”, concluzia scoasă dintr'însa e o urmare a punctului de vedere acceptat.

Substituind pe rând conceptele unei premise cu diverse alte concepte, cu cari din anumite puncte de vedere [93] pot fi privite ca identice, constatăm că dintr'o aceeași premisă se pot scoate o multiplicitate de concluzii. Ele se controlează reciproc, (vezi § 87).

§ 141. Astfel silogismul e un aparat de aplicare sub toate punctele de vedere, a fiecărei judecăți, și, în acelaș timp, – menținând de acord diversele atitudini ale spiritului față cu diversele sale experiențe (sensoriale ori conceptuale) silogismul e calea de progres înspre o crescândă unitate sistematică a tuturor cunoștințelor.

§ 142. Nu trebuie deci să cedăm criticelor aduse silogismului pe motivul că nu creează nimic. E drept că nu creează „materialiter”, dar creează „formaliter”, creează ordinea internă susținătoare și organizând totalitatea sintetică a experienții, creează: cosmosul.

Lumea (sau Universul) privită ca o totalitate spațială de elemente juxtapuse e o simplă reprezentare sensorială, – necuprinzând decât datele simțurilor și deloc pe ale reflexiunii.

Această reprezentare globală a lumii ar putea satisface mentalitatea actualistă a liliacului de care vorbeam în § 127. Dar mentalitatea memorialistă corespunzând rasei lui Newton și Copernic, care brodează întregi sisteme solare pe imaginea modestă a câtorva scânteii depărtate, mentalitatea lui Spinoza, a lui Robert Mayer și a oricărei ființe raționale nu poate fi satisfăcută decât de unități globale, logice, – de sisteme: această unitate logică, sistemul, se clădește cu ajutorul aparatului silogistic, mișcat de principiul rațiunii suficiente, ai identității și necontradicției.

§ 143 final.

Principiul identității, necontradicției și rațiunii suficiente decurge deci din unitatea absolută a actului de [94] atenție, – iar aceasta din unitatea de direcție, din „convergența” actului motrice.

Din trecerea în activitatea psihică a acestui principiu al vieții motrice, urmează tendința spre unitatea întregii vieți a spiritului, urmează crearea subiectivă a cosmosului, a universului armonic.

Există o superioritate, dar nu exclusiv intelectuală, nu exclusiv logică, ci a vieții sufletești luată integral. E superioritatea mentalității memorialiste asupra celei actualiste, superioritatea spiritului organizat de principiul necontradicției – asupra mentalității laxe, fragmentare; De aceea vom deduce că superioritatea morală, superioritatea logică și cea estetică se presupun reciproc, căci sunt manifestări de egală importanță și de aceeași natură, ale vieții sufletești.

Dar asupra acestei ultime chestiuni vom mai reveni, poate, altădată.

ADDENDA ET NOTANDA

1. – § 3. Vezi ideea asimilării funcționale în opera lui Felix Le Dantec. Deasemeni, „adaptarea” în cap. V, cum și transformările lui în cap. VI al *Biologiei*” lui H. Spencer. Vezi și „La Volonté” a lui Fr. Paulhan. Cap. IV. §§ 4–5.
2. – § 4. v. Peirce: *What Pragmatism is* („Monist”, 1905) Felix Le Dantec numește „educația” ceea ce, după exemplul altora, numim noi „Experiență”.
3. – §§ 5–6. „...et des réactions identiques ou semblables doivent répondre de la même manière à des excitations provenant d’objets partiellement différents”. – Th. Ruysen. „Essai sur l’évolution psychologique du jugement”. Chap. V. § 21.
4. – § 7. Th. Ruysen. op. cit. §§ 22–23.
5. – § 12. Cu privire la definiția activității practice vezi aici § 22.
6. – § 13 și urm. a cf. Horwicz. *Psychologische Analysen auf Physiologischen Grundlagen* (Die grundlegende Rolle des Reflexschemas). Deasemeni, pentru această secțiune a lucrării, cf.: H. Vaihinger: „Die ganze Vorstellungswelt liegt zwischen den beiden Polen: Empfindung – Bewegung mitten darinnen”..., (*Phil. des „Als ob”*). p. 95. ed. II).
7. – §. 20–24. „Conscience signifie avant tout: mémoire”. H. Bergson. (*L’énergie spirituelle*. V ed., p. 59) vezi și § 34 urmând aci.
8. – § 25. Cu privire la activitatea instinctivă și emotivă vezi de pildă, *Text book of Psychology, Briefer Course* al lui W. James.
9. – § 32. V. în Kant (*Kritik der reinen Vernunft*) cunoscutul pasagi: „da es (das Gemüt) denn sich selbst anschaut, [98] nicht wie es sich unmittelbar selbsttätig vorstellen würde, sondern nach den Art, wie es von innen affiziert wird, folglich, wie es sich erscheint, nicht wie es ist”. (*Transzend. Aesthetik*, § 8 II). (p. 69 din ed. originală).
10. – § 35. *La pensée est un mouvement indivisible*. H. Bergson. op. cit., p. 48.

11. – § 40. Cf. Höffding: „nu este interval între sfârșitul evenimentului numit cauza și începutul celui numit efect” (*La pensée humaine*. trad. franc. Ed. Alcan p. 236) Höffding citează în sprijin pe Bradley și pe Plotin.
12. – § 43. Laplace ne-a spus-o: „Trebue să concepem starea actuală a universului ca efect al stării sale anterioare și ca pricină a celei ce urmează”.
O dezvoltare mai recentă:
„La notion de cause ne s’applique rigoureusement que dans un seul cas: le cas d’un système clos. Etant donné un système clos et un état de ce système à l’instant dt , la cause de ce système est l’état immédiatement antérieur t , qui est énergétiquement équivalent au suivant. L’Univers, pris en sa totalité, est par définition, un système isolé (particulièrement dans la théorie de la relativité). Tout ce qui requiert le principe de causalité, appliqué à l’ensemble de l’Univers, c’est alors que chaque état du Cosmos soit déterminé par l’état immédiatement antérieur;...” (Louis Rougier, *En marge de Curie, de Carnot et d’Einstein*. p. 238–239). Sau de ex. *Force et cause* de Fr. Houssay, p. 183–184 etc.
13. – § 44. ... „punctul de vedere al continuității în realitate devine punctul de vedere cel mai înalt din care se poate privi raportul de cauzalitate”. Höffding, *op. cit.*, p. 217. Deasemeni, v. p. 214–215.
14. – § 49. De mare importanță e pentru pătrunderea acestei chestiuni lectura articolului lui Robert Mayer, *Observări asupra forțelor naturii neînsuflețite*, publicat în 1842 în „Annalen der Pharmacie und Chemie” și pe care îl citează W. Ostwald în scrierea despre *Energie*.
„Forțele sunt cauze” zice Mayer, deci principiul: *causa aequat „effectum”* li se aplică pe deplin. Dacă o cauză c produce efectul e , avem $c = e$; dacă e este la rândul său cauza altui efect f , atunci $e = f$; etc, deci: Să se noteze că dela K. Mayer pornește concepția *transformării* unei aceleiași energii, care se conservă. [99]
Deasemeni Taine (*De l’intelligence*. Lib. IV cap. III § I) face procesul ideilor de puțință și forță reducându-le la principiul cauzalității, cf. și H. Vaihinger (*op. cit.*) § 10; partea II. *Die Fiction der Kraft*; *Mechanik* a lui Kirchhoff cum și opera lui Mach, Hertz, etc. a se vedea de asemenea *Comentariile* lui Cohen despre *Critica rațiunii pure*; *Identité et réalité* a lui Meyersohn, capitolul corespunzător. *Evolution delà Mécanique* de P. Duhem (cap. V) Fr. Houssay, *op. cit.* etc. etc.
15. – § 64. Cu privire la „chestionismul universal” și la toate chestiunile conexe cu aceasta, cităm odată, integral, opera lui Avenarius (*Kritik der reinen Erfahrung*), cu care avem destule puncte de contact.
16. – § 66. „Orice asociație poate fi redusă la o trecere dela parte la tot” (v. Höffding, *op. cit.*, p. 61) „Asociația ca și intuiția, e o integrare, dar judecata presupune o diferențiere” (id. p. 62).
Dimpotrivă, ne pare că asociația e transformarea unei stări mintale în alta, fără ca a doua să mai păstreze actualmente vreo aluzie, vreo referire la precedentă; deci asociația simplă e o diversificare, pe când judecata e o integrare, o amplificare a unei stări precedente; prin această amplificare starea cea nouă e alta, cuprinzând însă atât pe precedentă cât și un plus, un adaos.
17. – § 82. E. von Hartmann (*Kritische Grundlegung des transcendentalen Realismus*) și Volkelt (v. *Erfahrung und Denken*) pornesc, ca și toți contemporanii de aceeași nuanță, dela „das Manigfaltige der Erscheinung” a lui Kant.
18. – § 84. „Toute idée ou représentation implique la croyance à sa propre vérité” zice A. Spir. (*Esquisses de philosophie critique*, p. 160) cf. Schopenhauer: „die Motivation ist die Kausalität, von innen gesehen” (*Satz vom Grunde*. § 43).
19. – § 89 Höffding, *op. cit.*, § 147.
20. – § 91 cf. Godeferaux, *Le sentiment et la pensée*. J. Bergmann, *Die Grundprobleme der Logik*, p. 100.
21. – § 94. cf. al nostru *Apriorismul pragmatic 1 (Elaborarea conceptelor)* §§ 61–62.
22. – § 98. cf. a noastră: *Filosofia magiei* § 70 și Fr. Houssay, *op. cit.*, p. 34–35.
23. – § 102. Poate de aici decurge înclinarea primitivilor spre *ritual* (reprezentarea strictă a amănuntelor, a accidentelor străine de esența lucrului). O interesantă observație în acest sens am găsit odată într-o scriere a lui Baldwin. Locul precis îmi scapă. [100]
24. – § 104 „Die Denkmaschine macht Umwege” (Vaihinger, *op. cit.*, p. 175).
25. – § 106 În *Thought and Things*, James Mark Baldwin atinge chestiunea acestor deosebiri întrebându-se termenii „psihic” și „psicologic” (Vol. 1, cap. II § 1, Titlul I, în nota 1) cum și „psihic” și „obiectiv” (cap. VII § 3).

26. – § 108. Relativ la formula deliberării v. al nostru *Apriorism pragmatic* vol. I § 23.
27. – § 110 cf. Rădăcina pătrată a principiului rațiunii suficiente a lui Schopenhauer.
28. – § 108–112. *La pensée*, A. Fouillee, p. 69 și urm.
29. – § 113. v. Regnaud, *Précis de logique évolutionniste* (p. 100); Liard, *Logique* p. 64; Binet, *Psychologie du raisonnement* p. 136; Stanley Jevons, *The substitution of similar, the true principles of Reasoning, derived from a modification of Aristotle's dictum*.
William James, *Text-book of Psychology, Briefer Course*, cap. XXI.
30. – § 114–115. cf. Victor Egger, *Jugement et ressemblance* („Rev. Philosophique”, 1893), de asemenea: W. Schuppe („Die identität des M in beiden Prämissen und natürlich die partielle identität M mit S einerseits und mit P andererseits macht aus MP und SM das Gesamtbild oder das nunmehr in seiner Einheit als ganzes gesehene Bild: SMP”) *Erkenntnistheoretische Logik*, § 69 p. 263 și urm.
31. – § 119. Schopenhauer *Satz vom Grunde* § 69.
32. – § 122. Cu privire la „Rotațiune” cf. *Psychologia* lui Verworn p. 244. Cu privire la metacronia mișcării cililor vezi același: „Die Flimmerbewegung der einzelnen Zellen einer Reihe nicht regellos und unabhängig von einander geschieht, sondern dass eine Metachronie des Wimperschlagens besteht in der Weise dass die Flimmerhaar sämtlicher Zellen, von den obersten Zelle der Reihe angefangen in regelmässigen Reihenfolge hintereinander Schlagen” *op. cit.*, p. 578.
33. – § 128. „Relațiunea reprezentării cu nevoia de mișcare e mai întâi mai strânsă decât relațiunea cu alte reprezentări cari ar putea s’o determine, s’o limiteze și poate chiar s’o oprească” (Höfding, *op. cit.*, p. 100).
34. – § 135–143. cf. Rudolf Eucken: *Geistige Strömungen der Gegenwart* (A. 2. e. gama și A 2. e. delta).
- [101]**
35. – § 138. „O eroare clar recunoscută în calitate de corectiv, de tot atâta preț pentru știință ca și un adevăr”. Ernst Mach (*Erkenntnis u. Irrtum*, cap VII).
35. – § 140–141. „Une intelligence qui, n’étant pas soumise comme la notre à la loi du temps, apercevrait immédiatement les conséquences dans les principes et serait purement intuitive; une telle intelligence n’est pas seulement un idéal inaccessible pour nous; ce n’est pas seulement une chose tout à fait inconnue de nous; c’est une chose tout à fait impossible, parce que contraire à la nature essentielle du raisonnement. On ne peut apercevoir les conséquences dans les principes, parce qu’elles n’y sont pas contenues. Raisonner c’est construire”. Ed. Goblot. (*Traité de logique*. Introduction. II. § 6).

TABLA DE MATERII

PARTEA ÎNTÂIA

CAPITOLUL I.

	Pag.
<i>Considerații introductive</i>	
§ 1.....	3
Secțiunea I. § 2–10.....	3
Secțiunea II. § 11–27.....	6
Secțiunea III. § 28–38.....	13

CAPITOLUL II.

<i>Trei aspecte ale vieții psihice.</i>	
Secțiunea I. (Devenirea și cauzalitatea în seria sufletească) § 39–57.....	17
Secțiunea II. (Fenomenele psihice ca întrebări și răspunsuri) § 58–67.....	24
Secțiunea III. (Perspectivism și puncte de vedere) § 68–80.....	31

	CAPITOLUL III.	
<i>Silogismul și rațiunea</i> § 81–82.....		41
	CAPITOLUL IV.	
<i>Pluralismul absolut</i> § 88–93.....		48
	PARTEA DOUA	
	CAPITOLUL V.	
<i>Genetica rațiunii</i> § 94–121.....		57
	CAPITOLUL VI.	
<i>Convergența organismului și unitatea actului de atenție</i> § 121–116.....		79
	CAPITOLUL VII.	
<i>Energia psicogenetică și progresul rațiunii</i> § 127–134.....		83
	CAPITOLUL VIII.	
<i>Rolul silogismului în viața sufletească</i> § 135–143.....		99
ADDENDA ET NOTANDA.....		96

NOTA REDACȚIEI. Textul de mai sus reprezintă ultima parte din reeditarea lucrării de față. Paginația originală se regăsește în paranteze drepte, în text. Cuprinsul trimite la paginația originală. Notele de subsol aparțin autorului. A fost păstrată ortografia ediției din 1922. Textul prezentei reeditări a fost cules și îngrijit de Victor Emanuel Gica.